

Dymińska, Maria

Wiadomości o surowcach leczniczych pochodzenia naturalnego u polskich fizjografów XVIII wieku (Gabriela Rzączyńskiego i Remigiusza Ładowskiego)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 19/1, 93-106

1974

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Dymińska

WIADOMOŚCI O SUROWCACH LECZNICZYCH POCHODZENIA
NATURALNEGO U POLSKICH FIZJOGRAFÓW XVIII WIEKU
(GABRIELA RZĄCZYŃSKIEGO I REMIGIUSZA ŁADOWSKIEGO)

Dawniejsza literatura polska kryje dla badacza dziejów poszczególnych dyscyplin nauki wciąż wiele tajemnic i niespodzianek. Obok znanych i wielokrotnie komentowanych prac specjalistycznych z zakresu botaniki czy medycyny dalej na szczegółową analizę oczekują zarówno XVI-wieczne zielniki polskie, encyklopedie przyrodnicze Jonstona czy Jakuba Kleina, a z XVIII wieku — prace fizjografów polskich, Gabriela Rzączyńskiego i Remigiusza Ładowskiego. Wiadomości o surowcach leczniczych pochodzenia naturalnego i ich dzieła są tym ważniejsze, że rzucają światło na przeciętny poziom inteligencji polskiej okresu, który bezpośrednio poprzedzał powstanie pierwszej polskiej katedry farmacji i pierwszych podręczników z tego zakresu.

Rozważania niniejsze, stanowiące wstęp do właściwych badań z tego zakresu, opierają się na przeanalizowaniu wiadomości o ziołach, minerałach i wodach leczniczych oraz surowcach pochodzenia zwierzęcego w dwóch pracach Gabriela Rzączyńskiego: *Historia naturalis curiosa regni Poloniae* i *Auctuarium historiae naturalis*, oraz w pracy z końca XVIII w., Remigiusza Ładowskiego *Historia naturalna kraju polskiego*. Dla porównania uwzględnione zostały również charakterystyczne dla połowy XVIII w. *Nowe Ateny* Benedykta Chmielewskiego (1700—1763). Nie stoją one co prawda w żadnym stosunku do zasadniczo analizowanych dzieł, niemniej odbijają dość wiernie przeciętne zainteresowania intelektualne schyłku czasów saskich.

Wiek XVIII — to czas upadku szkół i Uniwersytetu Jagiellońskiego, a równocześnie okres, w którym zostały przeprowadzone zasadnicze reformy szkolnictwa (Komisja Edukacji Narodowej), uniwersytetów (Hugo Kołłątaj), rozkwitu życia intelektualnego warstw przodujących.

Na przełomie XVII i XVIII wieku żył w Polsce wybitny fizjograf — Gabriel Rzączyński (1664—1737) przyrodnik-amator, nauczyciel gramatyki i logiki w szkołach jezuickich. W swym dziele, wydanym w 1721 r. w Sandomierzu, *Historia Naturalis Curiosa Regni Poloniae* dał stosunkowo pełny opis ziem polskich pod względem bogactw naturalnych oraz fauny i flory. Pomimo pewnych nieścisłości i obciążań przesadami książka ta, napisana w języku łacińskim, stanowiła przez długi czas ważne źródło wiadomości o przyrodzie Polski i była poszukiwanym podręcznikiem szkolnym nawet do końca XVIII w.

Urodzony w rok po śmierci G. Rzączyńskiego, pijar Remigiusz Ładowski (1738—1798), autor 10 różnych prac o kilku nakładach, w tym trzech prac z dziedziny przyrody, wydał w 1780 r. w Krakowie napisaną w języku polskim książkę *Historia naturalna Królestwa Polskiego, czyli zbiór krótki przez alfabet ułożony Zwierząt, Roślin i Mineratów*

znajdujących się w Polsce, Litwie i prowincjach odpadłych, zebrany przez pisarzów godnych wiary. Książka ta była po części pracą oryginalną, po części wyciągiem z *Historia naturalis curiosa Regni Poloniae* Gabriela Rzączyńskiego i doczekała się nawet tłumaczenia na język niemiecki (2 wydania), gdyż władzom zaborczym brakowało dokładnej informacji o bogactwach naturalnych podbitych ziem.

Rozważania na temat surowców leczniczych pochodzenia naturalnego, podanych w wymienionych dziełach, należy przeprowadzić odpowiednio do ich klasycznego podziału na surowce pochodzenia roślinnego, zwierzęcego, mineralnego i na wodolecznictwo.

Największą niewątpliwie grupę stanowią surowce pochodzenia roślinnego, znane już od dawna i stosowane bądź to w postaci suszonej, świeżej, czy też odpowiednio sporządzonych naparów, odwarów, wyciągów, nalewek, maści i wcierań.

U Rzączyńskiego spotykamy się z opracowaniem metodycznym, które można by nazwać „podręcznikowym”. Treść jest ujęta w rozdziały, podrozdziały, ustępy, ściśle powiązane w logiczną całość. Na końcu książki znajduje się alfabetyczny indeks rzeczowy (skorowidz) zatytułowany *Index rerum notabiliorum — prior numerus denotat paginam, secundus Ecclesiasticum numerum, ad quem non raro paginae plures referuntur*. Podany jest też spis rozdziałów i podrozdziałów: *Sylabus materialium historiae naturali curiosae*. Zarówno w *Historii*, jak i *Auctuarium...* znajdujemy spis roślin leczniczych (jest ich około 143 patrz aneks 1) występujących w Polsce, bądź w stanie dzikim bądź uprawianych w ogródkach, oraz ziół występujących na terenie Litwy, Wołynia, Rusi Czerwonej, Podola i Prus. Tu należy zwrócić uwagę na tak znane rośliny lecznicze jak rumianek, mięta pieprzowa, ruta, śláz, koper, arcydzięgiel, żywokost, gentiana, len, tatarak¹.

G. Rzączyński podaje też spis występujących na terenie Polski drzew i krzewinek wraz ze zwięzłym opisem ich przydatności użytkowej: spożywczej czy leczniczej. Do drzew i krzewinek mających zastosowanie w lecznictwie zalicza autor około 27 (aneks 2) gatunków². Opisy tych roślin autor ożywił anegdotą, legenda i związanym z nimi zabobonem. I tak na przykład był znany i ceniony dla właściwości leczniczych kwiatostan lipy *Inflorescentia Tiliae* z *Tilia cordata* Mill., używany już wówczas jako środek napośny, odflegmiający, przeciwwzapalny. Jagody szakłaku *Fructus Rhamni catharticae*, z *Rhamnus cathartica* L., zwanego też jelenim głogiem, stosowane były jako środek przeczyszczający. Owoc maliny — *Fructus Rubi idaei* z dziko rosnącej maliny właściwej uważano za niezastąpiony do sporządzania syropów o niemal uniwersalnym działaniu. Bez czarny *Sambucus nigra* L., stosowany był w kilku postaciach, a to: owoców, *Fructus Sambuci*, kwiatów *Flos Sambuci*, kory — *Cortex Sambuci*, liści *Folium Sambuci*, na wszystkie rodzaje chorób (zewnętrznie i wewnętrznie) i dla swych właściwości zwany „lekarzem biednych”, jak podaje — cytując G. Rzączyńskiego — Remigiusz Ładowski. Owoc borówki czernicy *Fructus Myrtylli*, z *Vaccinium Myrtylli* był stosowany przeciwbiegunkowo i moczopędnie.

Rzączyński omawia też surowce lecznicze pochodzenia zwierzęcego³.

¹ G. Rzączyński: *Historia Naturalis curiosa Regni Poloniae*. Sandomierz 1721. Traktat III s. 98—108.

² Tamże. Traktat VII, sectio II s. 180—210.

³ Tamże. Traktat VIII s. 210—245.

Historia... podaje 20 zwierząt (aneks 3) żyjących na terenie ówczesnej Polski, które dostarczają surowca do sporządzania lekarstw, jak np. *Castor fiber* L. — bóbr (strój bobrowy — *Casoreum*), *Sus domestica* L. — świnia domowa (smalec wieprzowy — *Adeps suillus*), pszczoły — *Apis mellifica* L. (miód, воск biały i żółty), mrówki — *Formica rufa* L. (*Spiritus Formicarum* — spirytus mrówczany). Wymienia też takie, które same stanowią lekarstwa, jak pijawki lekarskie dwóch gatunków: *Sanguisuga medicinalis* Sav. i *Sanguisuga officinalis* Sav.

Z surowców mineralnych pochodzenia naturalnego zostało omówionych około 12 (aneks 4) jako stosowanych w lecznictwie⁴, nie licząc kamieni szlachetnych i półszlachetnych (aneks 5), jak szmaragdy, rubiny i ametysty, z których sporządzano specjalną nalewkę, stosowaną na wszelkiego rodzaju choroby. Wśród tych minerałów są też: kreda — *Calcium carbonicum*, *Talcum*, *Alumen*, siarka — *Sulfur*, saetra — *Kalium nitricum* i sole wielkie oraz bocheńskie — *Natrium chloratum*, wraz z podaniem miejsca ich występowania, jak i sposobu stosowania.

Osobno są omówione szczegółowo wody, a w szczególności interesujące nas wody lecznicze. Autor wymienia rodzaj źródła, np. siarkowe, z podaniem nazwy miejscowości, w której występują. Stąd też dowiadujemy się np., że źródła siarkowe w Swoszowicach koło Krakowa były znane już za czasów Długosza. Za czasów Gabryela Rzączyńskiego znane były już np. źródła siarkowe w Krzeszowicach koło Krakowa i w Iwoniczu, źródła o wodach kwaśnych (kwasowogłowe) w Muszynie, Drużbaku, Kamionce i Lubowli, źródła-termy (cieplice) w Drużbaku. Nieobce autorowi były źródła w Solcu, Truskawcu, Dobrejwodzie, Starachocinie, Tyrawie i wielu innych miejscowościach. Całość jego informacji jest, jak na owe czasy, zwięzła i krótka, można powiedzieć rzeczowa, w przeciwieństwie do informacji Benedykta Chmielowskiego, jakie można znaleźć w *Nowych Atenach*. Język *Nowych Aten* jest napuszony, przeładowany makaronizmami, treść pełna frazesów i nieścisłości, nie mówiąc już o zabobonach. I tak np. koral — uśmierza kłótnie, diament — „nocne pędzi strachy”, magnez „łączy serca”. Ze sposobu omawiania surowców leczniczych pochodzenia naturalnego można zorientować się, że te środki lecznicze były szeroko znane w tym czasie, stosowane też w celach magicznych, i że w pewnych kręgach społeczeństwa odgrywały w terapii niemałą rolę.

Historia naturalna kraju polskiego Remigiusza Ładowskiego — to słownik przyrodniczo-fizjograficzny, ułożony alfabetycznie. Każde hasło stanowi krótkie ujęcie odrębnego zagadnienia. R. Ładowski omawia około 161 (aneks 6) surowców pochodzenia roślinnego, 20 — zwierzęcego (aneks 7) i około 16 surowców mineralnych, wśród nich kilka kamieni szlachetnych i półszlachetnych stosowanych w lecznictwie (aneks 8).

Po krótkim opisie surowca (w stanie naturalnym) następuje wzmianka o jego zastosowaniu leczniczym. I tak dryakiew — *Scabiosa columbaria* L., korzeń i liście są stosowane na kaszel i duszności, zewnętrznie zaś — na piegi twarzy. Kapusta warzywna — *Brassica oleracea* L., działa przeczyszczająco i pobudzająco na przemianę materii, jej liście „wyciągają ogień z rany”. Rzepa czarna *Rhaphanus sativus* L., „nadaje ostrość żółci”, „kruszy kamienie”, czyli działa żółciopędnie, przeciw kamicy żółciowej, poza tym ma działanie odflegmiające oraz leczy chrypkę;

⁴ Tamże. Traktat I s. 1—60, II s. 60—98, III s. 98—108.

zewnątrznie bywa stosowana na chwiejące się zęby i „zgniliznę w ustach”. Bagno *Ledum palustrae* L., dzięki swojemu zapachowi jest stosowane przeciw pluskwom i wszelkiemu robactwu oraz na choroby świń; ścielono je pod zwierzęta i dodawano do paszy, szynkarze natomiast dodawali bagna w postaci odwarów do piwa dla przedsięgo upojenia pijących. Krwawnik *Achillea millefolium* L., stosowany był jako środek przeciwzapalny i przeciwskurczowy; zewnątrznie — na puchlinę i „rozpalenie”. Oczy raczej *Lapides cancerorum*, w postaci proszku stosowano wewnątrznie jako uniwersalny środek (dawka 5—20 g). Rzerzucha *Nasturtium officinale* L., „czyści krew i służy na skorbut”. Marchew, *Daucus carota* L., „była stosowana na suchoty i piersi”.

Wody lecznicze są omówione pod jednym hasłem, przy czym Remigiusz Ładowski przeprowadza podział wód leczniczych na: alunowe, koperwasowe, siarczyste, saletrowe i kleiowate — ze względu na zawartość leczniczych substancji mineralnych. Wymienione są np. źródła siarkowe w Krzeszowicach koło Krakowa i Swoszowicach koło Krakowa oraz Szkle, źródła kwasowęglowe w Muszynie, źródła-termi — cieplice w Drużbarku na Spiszu.

Pomimo niedoskonałości wiedzy ówczesnego przeciętnego Polaka o surowcach pochodzenia naturalnego wiadomości zawarte w trzech osiemnastowiecznych ujęciach warte są i dziś uwagi farmaceuty, czy też biochemika, ze względu na dawniejsze ich zastosowanie. Poznanie wielowiekowej tradycji leczniczej poszczególnych roślin przyczyniło się do odkrycia nowych środków farmaceutycznych, będących bądź wyciągami z ziół, bądź czystymi związkami chemicznymi, służącymi dla ochrony zdrowia i życia ludzkiego. To samo można też powiedzieć o surowcach pochodzenia zwierzęcego.

ANEKS 1

SUROWCE ROŚLINNE CYTOWANE W HISTORIA NATURALIS CURIOSA REGNI POLONIAE G. RZĄCZYŃSKIEGO⁵

1. *Achillea millefolium* L. — krwawnik
2. *Acorus calamus* L. — tatarak
3. *Adiantum cappilus veneris* L. — kapilorka, włoski Matki Boskiej
4. *Agrimonia eupatoria* L. — rzepik właściwy
5. *Agropyron repens* L. — perz
6. *Allium cepa* L. — cebula
7. *Allium sativum* L. — czosnek
8. *Althaea officinalis* L. — prawoślaz lekarski
9. *Althaea rosea* Cav. var. *nigra* — malwa ogrodowa
10. *Ammi visnaga* L. — aminek egipski
11. *Anethum graveolens* L. — koper ogrodowy
12. *Apium graveolens* L. — seler
13. *Aquilegia vulgaris* L. — orlik pospolity
14. *Archangelica officinalis* Hoffm. — litwor lekarski
15. *Arctium lappa* L. — łopian

⁵ Wg terminologii Władysława Szafera. Zob. W. Szafer, S. Kulczyński, B. Pawłowski: *Rośliny polskie*. Warszawa 1953.

16. *Aristolochia longa* Thunb. — kokornak długi
- „   *rotunda* Bove — kokornak okrągły
17. *Armoracia lapatifolia* Gilib. (*Cochlearia armoracia*) — chrzan
18. *Artemisia Abrotanum* L. — bylica boże drzewko
19. *Artemisia Absinthium* L. — bylica piołun
20. *Arum maculatum* L. — obrazki plamiste
21. *Asarum europeum* L. — kopytnik pospolity
22. *Aspidium Filix mas* L. — narecznica samcza
23. *Asplenium ruta muraria* L. — zanokcica ruta skalna
24. *Asplenium Trichomanes* L. — zanokcica skalna (zwana rzasą skalną)
25. *Atropa belladonna* L. — pokrzyk wilcza jagoda
26. *Beta vulgaris* L. — burak
27. *Betonica officinalis* L. — bukwica zwyczajna i inne odmiany
28. *Borago officinalis* L. — ogórecznik lekarski
29. *Brassica capitata* L. — kapusta biała
30. *Bryonia alba* L. — przestęp biały
31. *Calamintha officinalis* Moench. — czyścica lekarska
32. *Calendula officinalis* L. — nagietek lekarski
33. *Calluna vulgaris* L. — wrzos
34. *Capsella bursa pastoris* L. — tasznik pospolity
35. *Carlina acualis* L. — dziewięciśl bezłodygowy
36. *Carum carvi* L. — kminek
37. *Centaurea cyanus* L. — bławatek
38. *Centaureum umbelatum* L. — tysięcznik pospolity, centuria
39. *Chelidonium majus* L. — jaskółcze ziele, glistnik
40. *Cichorium intybus* L. — podróżnik błękitny
41. *Cnicus benedictus* L. (*Cardui benedicti*) — drapacz lekarski
42. *Cochlearia officinalis* L. — warzucha błotna
43. *Colchicum autumnale* L. — ziemowit jesienny
44. *Convallaria majalis* L. — konwalia
45. *Coriandrium sativum* L. — kolendra
46. *Cuminum cyminum* L. — kmin włoski
47. *Cyngnolossum officinale* L. — ostrożeń pospolity
48. *Daucus carota* L. — marchew zwyczajna
49. *Delphinium consolida* L. — ostróżka polna
50. *Delphinium elatum* L. — ostróżka ostra
51. *Dictamnus albus* L. — dyptam jesionolistny
52. *Digitalis lanata* L. — naparstnica wełnista
53. *Equisetum arvense* L. — skrzyp polny
54. *Erica tetralix* L. — wrzosiec bagienny
55. *Eryngium planum* L. — miłkołajek wąskolistny
56. *Foeniculum capillaceum* L. — koper włoski
57. *Fragaria vesca* L. — poziomka
58. *Fumaria hygrometrica* v. *androgyna* R., v. *acrocarpa* P. — włoski złote
59. *Fumaria officinalis* L. — dymnica lekarska
60. *Galega officinalis* L. — rutwica lekarska
61. *Galeopsis ochroleuca* L. — poziewnik błady
62. *Genista germanica* L. — janowiec ciernisty
63. *Genista tinctoria* L. — janowiec barwierski
64. *Gentiana lutea* L. — goryczka żółta
65. *Geranium Robertianum* L. bodziszek cuchnący
66. *Glycyrrhiza glabra* L. — lukrecja gładka
67. *Gratiola officinalis* L. — konitrud błotny

68. *Hedera helix* L. — bluszcz pospolity
69. *Heracleum sibiricum* L. — barszcz syberyjski
70. *Heracleum sphondylium* L. — barszcz zwyczajny
71. *Helleborus niger* L. — ciemiernik czarny
72. *Herniaria glabra* L. — połonicznik gładki
73. *Herniaria hirsuta* L. — połonicznik kosmaty
74. *Humulus lupulus* L. — chmiel zwyczajny
75. *Hyoscyamus niger* L. — lulek czarny
76. *Hypericum perforatum* L. — dziurawiec
77. *Hyssopus officinalis* L. — hyzop lekarski
78. *Inula helenium* L. — oman wielki
79. *Iris florentina* — kosaciec
80. *Ledum palustrae* L. — bagno zwyczajne
81. *Levisticum officinale* L. — lubczyk
82. *Linaria vulgaris* L. — lnica pospolita
83. *Ligustrum vulgare* L. — ligustr pospolity
84. *Linum usitatissimum* L. — len zwyczajny
85. *Lycopodium clavatum* L. — widłak
86. *Majorana hortensis* Mönch. — majeranek ogrodowy (*Origanum majorana* L.)
87. *Malva silvestris* L. — ślaz dziki
88. *Marrubium vulgare* L. — szanta zwyczajna
89. *Matricaria chamomilla* L. — rumianek pospolity
90. *Mellilotus vulgaris* L. — nostryk lekarski
91. *Mentha piperita* L. — mięta pieprzowa
92. *Menyanthes trifoliata* L. — bobrek trójlistny
93. *Millium effusum* L. — prosownica rozpierzchła
94. *Nasturtium officinale* R. — rukiew wodna
95. *Nigella sativa* L. — czarnuszka siewna
96. *Nymphaea alba* L. — grzybień biały, lilia wodna
97. *Ononis spinosa* L. — wilżyna ciernista
98. *Opopanax chironium* Guss. — stosiś właściwy
99. *Origanum vulgare* L. — lebidka
100. *Paeonia officinalis* L. — piwonia
101. *Papaver somniferum* L. — mak lekarski
102. *Petroselinum sativum* L. — pietruszka zwyczajna
103. *Pimpinella anisum* L. — biedrzeńiec anyż
104. *Pimpinella saxifraga* L. — biedrzeńiec mniejszy
105. *Plantago major et lanceolata* — babka zwyczajna wąskolistna
106. *Polygonum aviculare* L. — rdest ptasi
107. *Polygonum bistorta* L. — rdest węzownik
108. *Polypodium vulgare* L. — paprotka słodka
109. *Potentilla tormentilla* L. — pięciornik kurze ziele
110. *Primula auricula* L. — primula łyszczak, uszko niedźwiedzie
111. *Primula officinalis* L. — pierwiosnka lekarska
112. *Pulmonaria officinalis* L. — miodunka plamista
113. *Pusatilla pratensis* Mill. — sasanka łąkowa
114. *Ranunculus acer* L. — jaskier ostry
115. *Rheum raponticum* L. — rzewień europejski, rabarbar
116. *Ricinus communis* L. — rącznik
117. *Rosa canina* L. — róża dzika
118. *Rosmarinus officinalis* L. — rozmaryn lekarski
119. *Rubia tinctorium* L. — marzanna barwierska
120. *Rumex alpinus* L.

- Rumex crispus L.
 Rumex hydrolapathum H. — szczaw wielki, kobylak, szczaw koński
 Rumex obtusifolius L.
 Rumex patientia L.
121. Ruta graveolens L. — ruta ogrodowa
  122. Salvia officinalis L. — szalwia lekarska
  123. Sanguisorba officinalis L. — krwiściąg lekarski
  124. Sanicula europea L. — żankiel zwyczajny
  125. Saponaria officinalis L. — mydlnica lekarska
  126. Sarothamnus scoparius L. — żarnowiec miotlasty
  127. Scabiosa columbaria L. — driakiew gołębia
  128. Scolopendrium vulgare L. (Sm) — jęczyzek zwyczajny, języki jelenie
  129. Senecio vulgaris L. — starzec zwyczajny
  130. Sinapis alba L. — gorczyca biała
  131. Sinapis nigra L. — gorczyca czarna
  132. Solidago virga aurea L. — nawłóć pospolita
  133. Symphythum officinale L. — żywokost
  134. Tanacetum vulgare L. — wrotycz pospolity
  135. Teucrium scordium Brot. — ziele czosnkowe
  136. Thymus serpyllum L. — macierzanka piaskowa
  137. Trigonella foenum graecum L. — kozieradka
  138. Tussilago farfara L. — podbiał
  139. Vaccinium myrtillus L. — borówka czernica
  140. Valeriana officinalis L. — kozłek lekarski
  141. Verbascum phlomoides L. — dziewanna kutnerowata
  142. Veronica officinalis L. — przetacznik leśny
  143. Viola tricoloris L. — fiołek trójbarwny

A N E K S 2

KRZEWY I KRZEWINKI ORAZ DRZEWA CYTOWANE W HISTORIA NATURALIS
CURIOSA REGNI POLONIAE G. RZĄCZYŃSKIEGO⁶

1. Abies alba L. — jodła
2. Acer plantanoides L. i A. pseudoplatanoides L. — klony krajowe
3. Alnus glutinosa L. — olcha czarna
4. Auricularia Judae L. — uszak judaszowy — grzyb bżowy
5. Betula alba L. — brzoza biała
6. Crataegus monogyna J. — głóg jednoszyjkowy
 Crataegus oxyacantha L. — głóg dwuszyjkowy
7. Filipendula ulmaria Max. — wiązówka błotna
8. Fraxinus excelsior L. — jesion pospolity
9. Juniperus communis L. — jałowiec zwyczajny
10. Larix europea De. — modrzew
11. Pinus silvestris L. — sosna zwyczajna
12. Pinus cembra L. — limba
13. Polyporus officinalis L. — huba modrzewiowa (lekarska)
14. Populus alba L. — topola biała
15. Quercus pedunculata i Q. sessiliflora — dęby europejskie.

⁶ Wg terminologii W. Szafera, jw.

16. *Rhamnus cathartica* L. — szakłak
17. *Rhamnus frangula* L. — kruszyna
18. *Ribes nigrum* L. — porzeczka czarna
19. *Rubus idaeus* L. — malina właściwa
20. *Rubus plicatus* W. — jeżyna
21. *Salix alba* L. — wierzba biała
22. *Sambucus nigra* L. — bez czarny
23. *Sorbus aucuparia* L. — jarzębina pospolita
24. *Tilia cordata* L. — lipa drobnolistna
25. *Vaccinium vitis idaea* L. — borówka brusznica
26. *Viscum album* L. — jemięść pospolita
27. *Viburnum opulus* L. — kalina koralowa

ANEKS 3

SUROWCE POCHODZENIA ZWIERZĘCEGO CYTOWANE W *HISTORIA NATURALIS
CURIOSA REGNI POLONIAE* G. RZĄCZYŃSKIEGO⁷

1. *Alces alces* (L.) — łoś
2. *Apis mellifica* L. — pszczoła miodna
2. *Astacus Fluviatilis* Fabr (*Cancer astacus* L.) — oczy racze, rakówki (*Lapides cancerorum*)
4. *Avicula margaritifera* Lam. *Perlae* — perły
5. *Bufo bufo* (L.) — ropucha
6. *Canis lupus* L. — wilk
7. *Castor fiber* L. — bóbr
8. *Cervus elaphus* L. — jelenź szlachetny
9. *Felis lynx* — ryś
10. *Hirudo* — pijawka z *Sanguisuga medicinalis* Sav. i *S. officinalis* Sav.
11. *Formica rafa* L. — mrówka
12. *Lutra lutra* L. — wydra
13. *Lepus europeus* L. — zając szarak
14. *Meles meles* L. — borsuk
15. *Rupicarpa rupicarpa* (L.) — kozica
16. *Sus domestica* L. — świnia domowa
17. *Talpa europea* L. — kret
18. *Ursus arctos* L. — niedźwiedź brunatny
19. *Vipera herus* L. — żmija zygzakowata
20. *Vulpes vulpes* L. — lis

ANEKS 4

SUROWCE POCHODZENIA MINERALNEGO CYTOWANE W *HISTORIA NATURALIS
CURIOSA REGNI POLONIAE* G. RZĄCZYŃSKIEGO⁷

1. *Alumen* — ałun
2. *Argentum* — srebro
3. *Antimonium* — antymon

⁷ Wg terminologii Zygmunta Grodzińskiego. Zob. *Zoologia. Przedstronowce i stronowce*. Podręcznik pod red. Z. Grodzińskiego. Warszawa 1967.

⁸ Wg *Farmakopea Polska III*. Warszawa 1954.

4. Realgar — arsenu siarczek (As_4S_4)
5. Bolus alba — glinka biała
6. Calcium carbonicum — węglan wapnia
7. Calcium sulfuricum — siarczan wapnia
8. Cuprum — miedź
9. Kalium nitricum — azotan potasu, saletra potasowa
10. Natrium chloratum — chlorek sodu
11. Sulfur — siarka
12. Talk — talk, łojek

ANEKS 5

KAMIENIE SZLACHETNE I PÓLSZLACHETNE CYTOWANE W HISTORIA NATURALIS
CURIOSA REGNI POLONIAE⁹

1. Ametyst
2. Granat
3. Hiacynt
4. Rubin
5. Szafir

ANEKS 6

SUROWCE ROŚLINNE WEDŁUG HISTORIA NATURALNA KRAJU POLSKIEGO
R. ŁADOWSKIEGO¹⁰

1. Abies alba L. — jodła
2. Acer plantanoides L. i A. pseudoplatanoides L. — klony krajowe
3. Achillea ageratum L. — krwawnik żeniszek
4. Achillea millefolium L. — krwawnik
5. Aconitum lycoctonum L. — tojad wilczy
6. Acorus calamus L. — tatarak
7. Aesculus hippocastanum L. — kasztanowiec
8. Agrimonia eupatoria L. — rzepik starzec
9. Agropyron repens L. — perz
10. Alliaria officinalis Andrż. — czosnaczek lekarski
11. Allium cepa L. — cebula
12. Allium porum L. — pory
13. Allium sativum L. — czosnek
14. Althaea officinalis L. — prawoślaz lekarski
15. Althaea rosea Cav. var. nigra — malwa czarna
16. Armoracia lapathifolia Gilib. — chrzan
17. Anethum graveolens L. — koper ogrodowy
18. Anthyllis vulneraria L. — przelot wełnica, kosmaczek
19. Apium graveolens L. — seler

⁹ Wg terminologii Andrzeja Bolewskiego i Kazimierza Maślankiewicza. Zob. A. Bolewski: *Mineralogia szczegółowa*. Warszawa 1965; K. Maślankiewicz: *Mineralogia szczegółowa*. Wrocław 1966; K. Maślankiewicz: *Kamienie szlachetne*. Warszawa 1967.

¹⁰ Wg terminologii W. Szafera, jw.

20. *Archangelica officinalis* Hoffm. — litwor lekarski, arcydzięgiel
21. *Arctium lappa* L. — łopian
22. *Artemisia Abrotanum* L. — bylica boże drzewko
23. *Artemisia Absinthium* L. — bylica piotun
24. *Asarum europeum* L. — kopytnik
25. *Asparagus officinalis* L. — szparag lekarski
26. *Asperula odorata* L. — marzanka wodna
27. *Aspidium Filix mas* L. — narecznica samcza
28. *Asplenium Trichomanes* L. — zanokcica (skalna), zwana rząszą skalą
29. *Astragalus glycyphyllus* L. — traganek
30. *Atriplex hortense* L. — lebioda ogrodowa
31. *Auricularia Judae* L. — uszak judaszowy, grzyb bżowy
32. *Bellis perennis* L. — stokrotka
33. *Berberis vulgaris* L. — berberys zwyczajny
34. *Beta vulgaris* L. — burak
35. *Betonica officinalis* L. — bukwica zwyczajna
36. *Betula alba* L. — brzoza biała
37. *Boletus cervinus* Schur. — jeleni grzyb
38. *Brassica oleracea (alba)* L. — kapusta biała
39. *Bryonia alba* L. — przestęp biały
40. *Calendula officinalis* L. — nagietek lekarski
41. *Caltha palustris* L. — knieć błotna
42. *Calvatia gigantea (Lycopedron Bovista)* L. — purchawka
43. *Carex arenaria* L. — turzyca piaskowa
44. *Carlina acaulis* L. — dziewięciśl
45. *Carum carvi* L. — kminek
46. *Centaurea cyanus* L. — bławatek
47. *Cetraria islandica* L. — porost islandzki
48. *Chelidonium majus* L. — jaskótcze ziele, glistnik
49. *Chenopodium ambrosioides* L. — komosa piżmowa
50. *Cichorium intybus* L. — podróznik błękitny
51. *Convallaria majalis* L. — konwalia
52. *Crocus sativus* L. — szafran
53. *Cornus mas* L. — dereń pospolity
54. *Cornus sanguinea* — dereń świdwa
55. *Coryllus avellana* L. — leszczyna
56. *Corydalis cava* i *C. solida* L. — kokoryczka
57. *Crataegus monogyna* J. i *C. oxyacantha* L. — głóg jedno- i dwuszyjkowy
58. *Cyclamen europeum* L. — fiołek alpejski, gduła ziemna
59. *Cynoglossum officinale* Lin. — ostrzeń, języki psie
60. *Datura stramonium* L. — bielut dziedzierzawa
61. *Daucus carota* L. — marchew zwyczajna
62. *Dentaria bulbifera* L. — żywiec bulwonośny, babie zęby
63. *Dictamnus albus* L. — dyptam biały, jasioniec
64. *Drosera rotundifolia* L. — rosiczka
65. *Filipendula ulmaria* L. — więzówka błotna
66. *Fragaria vesca* L. — poziomka
67. *Fumaria officinalis* L. — dymnica lekarska
68. *Gentiana lutea* L. — goryczka
69. *Gladiolus communis* L. — mieczyk
70. *Hedera helix* L. — bluszcz
71. *Helichrysum arenarium* L. — kocanka piaskowa
72. *Helianthus annuus* L. — słonecznik

73. *Hepatica triloba* Chaix. — trojanek, wilcza stopa
74. *Heracleum sibiricum* L. — barszcz syberyjski
75. *Heracleum sphondylium* L. — barszcz zwyczajny
76. *Herniaria glabra* L. — polonicznik gładki
77. *Humulus lupulus* L. — chmiel zwyczajny
78. *Hyssopus officinalis* L. — hyzop lekarski
79. *Inula helenium* L. — oman wielki
80. *Isatis tinctoria* L. — urzet barwierski, farbownik
81. *Jasminum glandiflorum* L. — jaśmin
82. *Juniperus communis* L. — jałowiec
83. *Lactuca sativa* L. — sałata jadalna
84. *Larix europea* L. — modrzew
85. *Lavandula officinalis* L. — lawenda
86. *Ledum palustrae* L. — bagno
87. *Lemna minor* L. — rzęsa mniejsza
88. *Leonurus cardiaca* L. — serdecznik
89. *Levisticum officinale* L. — lubczyk
90. *Lilium candidum* L. — lilia
91. *Linum usitatissimum* L. — len zwyczajny
92. *Lycopodium clavatum* L. — widłak
93. *Lysimachia vulgaris* L. — bążanowiec pospolity
94. *Matricaria chamomillae* L. — rumianek
95. *Mellilotus officinalis* L. — nostrzyk wyniosły
96. *Melisa officinalis* L. — melisa lekarska
97. *Myricaria germanica* Desv. — września pospolita, tamaryszek
98. *Nasturtium officinale* L. — rzerzucha wodna
99. *Nigella sativa* L. — czarnuszka
100. *Nymphaea alba* L. — grzybień biały, lilia wodna
101. *Ocimum basilicum* L. — bazylia
102. *Origanum majorana* L. — majeranek ogrodowy (*Majorana hortensis* Mönch.)
103. *Origanum vulgare* L. — lebiodka
104. *Paeonia officinalis* L. — piwonia
105. *Papaver somniferum* L. — mak lekarski
106. *Parietaria erecta* Maert et Koch — pomurnik wzniesiony, pomurne ziele
107. *Pastinaca sativa* L. — pasternak zwyczajny
108. *Petroselinum sativum* L. — pietruszka
109. *Pimpinella anisum* L. — biedrzeniec anyż
110. *Pinus rotundifolia* L. — gruszyca okrągłolistna
111. *Pinus silvestris* L. — sosna zwyczajna
112. *Plantago major et lanceolata* — babka zwyczajna i wąskolistna
113. *Platanthera bifolia* Rich. — podkolan dwulistny, dwójlistna
114. *Polygonum bistorta* L. — rdest węzownik
115. *Polyporus officinalis* L. — huba modrzewiowa
116. *Populus alba* L. — topola biała
117. *Potentilla anserina* L. — pięciornik gęsi, srebnik
118. *Potentilla tormentilla* L. — pięciornik kurze ziele
119. *Pyrethrum Parthenium* Sm., — bylica (maruna)
120. *Quercus pedunculata* i *Q. sessiliflora* — dęby europejskie
121. *Rhamnus frangula* L. — kruszyna
122. *Rhamnus cathartica* L. — szakiak
123. *Rhaphanus sativus* L. — rzepa czarna
124. *Ribes nigrum* L. — porzeczka czarna
125. *Rosa canina* L. — róża dzika

126. *Rosa gallica* et *R. centifolia* L. — róża ogrodowa
127. *Rosmarinus officinalis* L. — rozmaryn lekarski
128. *Rubus idaeus* L. — malina właściwa
129. *Rubus plicatus* L. — jeżyna
130. *Rumex acetosa* L. — szczaw
131. *Rumex alpinus* L.
Rumex crispinus L.
Rumex hydrolapathum L. — szczaw wielki, kobyłak koński
Rumex obtusifolius L.
Rumex patientia L.
132. *Ruta graveolens* L. — ruta ogrodowa
133. *Salvia officinalis* L. — szalwia
134. *Sambucus nigra* L. — bez czarny
135. *Saturea hortensis* L. — cząber
136. *Scabiosa columbaria* L. — driakiew
137. *Scrophularia nodosa* L. — trędownik
138. *Scolopendrium vulgare* L. (Sm.) — języczek zwyczajny, języki jelenie
139. *Sedum acre* L. — rozchodnik
140. *Senecio vulgaris* L. — starzec zwyczajny
141. *Solanum dulcamara* L. — psianka słodkogórz
142. *Solidago virga aurea* — L. — nawłóć pospolita
143. *Symphytum officinale* L. — żywokost
144. *Taraxacum officinale* L. — mniszek lekarski
145. *Thymus serpyllum* L. — macierzanka piaskowa
146. *Tilia cordata* L. — lipa drobnolistna
147. *Trifolium pratense* L. — koniczyna łąkowa
148. *Tropaeolum majus* L. — nasturcja
149. *Tussilago farfara* L. — podbiał
150. *Urtica dioica* L. — pokrzywa
151. *Urticularia vulgaris* L. — krwawnik wodny
152. *Vaccinium myrtillus* L. — borówka czernica
153. *Veratrum album* L. — ciemierzycza biała
Veratrum nigrum L. — ciemierzycza czarna
154. *Verbascum phlomoides* L. — dziewanna kutnerowata
155. *Veronica officinalis* L. — przetacznik leśny
156. *Viburnum opulus* L. — kalina koralowa
157. *Viola tricoloris* L. — fiołek trójbarwny, Brat z siostrą
158. *Viola odorata* L. — fiołek wonny, marcowy
159. *Vinca minor* L. — barwinek pospolity
160. *Viscum album* L. — jemiola
161. *Zazinthia verrucosa* Gäertn. — brodawnik, podróżnik brodawkowy

A N E K S 7

SUROWCE POCHODZENIA ZWIERZĘCEGO WG HISTORIA NATURALNA KRAJU POLSKIEGO R. ŁADOWSKIEGO ¹¹

1. *Alces Alces* (L.). — łoś
2. *Anas platyrhynchos* L. — kaczka krzyżówka
3. *Anser Anser* L. — gęś domowa

¹¹ Wg terminologii Z. Grodzieńskiego, jw.

4. *Apis mellifica* L. — pszczoła miodna
5. *Astacus fluviatilis* Fabr. (*Cancer astacus* L.) — oczy racze, rakówki
6. *Bos bovis* — wół
7. *Bufo bufo* (L.) — ropucha szara
8. *Capra hircus* L. — koza domowa
9. *Castor fiber* L. — bóbr
10. *Cervus elaphus* L. — jeleń szlachetny
11. *Erinaceus europeus* L. — jeż europejski
12. *Formica rafa* L. — mrówka
13. *Hirudo* — pijawka z *Sanguisuga medicinalis* Sav. i *S. officinalis* Sav.
14. *Lytta vesicatoria* Fabr. — kantaryda, mucha hiszpańska
15. *Meles meles* L. — borsuk
16. *Oryctolagus cuniculus* L. — królik
17. *Ovis aries* L. — owca domowa
18. *Purpura Lapillus* L. — sirotka
19. *Sus domestica* L. — świnia domowa
20. *Lumbricus* L. — dżdżownica

A N E K S 8

SUROWCE POCHODZENIA MINERALNEGO WG HISTORIA NATURALNA
KRAJU POLSKIEGO R. ŁADOWSKIEGO ¹²

1. Alumen — aiun
2. Calcium carbonicum — węgiel wapnia (kreda)
3. Calcium sulfuricum — siarczan wapnia
4. Natrium chloratum — chlorek sodu
5. Natrium nitricum — azotan sodowy
6. Sulfur — siarka
7. Oleum Petroleum, Naphta — ropa naftowa

KAMIENIE SZLACHETNE

1. Agat
2. Ametyst
3. Bursztyn
4. Granat
5. Hematyt
6. Lazuryt
7. Opal
8. Rubin
9. Szafir

M. Дымињска

ИЗВЕСТИЯ О ЛЕЧЕБНОМ СЫРЬЕ ПРИРОДНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В ТРУДАХ
ПОЛЬСКИХ ФИЗИОГРАФОВ XVIII ВЕКА (ГАБРИЭЛЯ ЖОНЧИНСКОГО И РЕМИ-
ГИУША ЛАДОВСКОГО)

Выдающимися физиографами в Польше в XVIII веке были Габриэль Жончиньски и Ремигиуш Ладовски. Габриэль Жончиньски в Труде *Historia Naturalis Curiosa Regni Poloniae*,

¹² Wg *Farmakopei Polskiej* III, jw.

изданном в 1721 году в Сандоже на латынском языке, дал сравнительно полное описание польских земель с точки зрения их натуральных богатств, а также описание фауны и флоры Польши. В этом описании имеются также сообщения о лечебном сырье растительного, животного и минерального происхождения, а также о водолечении в XVIII веке.

Натуральная история Королевства Польского, или краткое собрание в алфавитном порядке животных, растений и минералов, находящихся в Польше, Литве и отошедших к другим государствам провинциях, собранное компетентными писателями — труд Ремигиуша Ладовского (Краков, 1780 г.) — это изложенный в алфавитном порядке на польском языке естественно-физиографический словарь, в котором кроме других названий были описаны кратко лечебное сырье растительного, животного и минерального происхождения, а также драгоценные камни.

Эти труды представляют собой и в настоящее время ценный документ-источник не только идентифицирующий данное лечебное сырье в XVIII веке, но и отражающий его полезность в те времена.

M. Dymińska

INFORMATION ABOUT CURATIVE RAW MATERIALS OF A NATURAL
ORIGIN IN THE WORKS OF POLISH PHYSIOGRAPHERS
OF THE 18th CENTURY
(GABRYEL RZĄCZYŃSKI AND REMIGIUSZ ŁADOWSKI)

Gabryel Rzączyński and Remigiusz Ładowski were the most outstanding Polish physiographers of the 18th century. In his work *Historia Naturalis Curiosa Regni Poloniae*, published in 1721 in Sandomierz in Latin, Gabryel Rzączyński presented a comparatively complete description of the Polish lands from the point of view of natural wealth and a description of their fauna and flora; at the same time his work gives data concerning curative raw materials of vegetable, animal, mineral origin as well as about the curative waters of the 18th century.

The Natural History of the Polish Kingdom or a Brief Collection of Animals, Vegetables, and Minerals to be Found in Poland, Lithuania and the Lost Provinces, in Alphabetic Order and Selected by Trust Worthy Writers, a work by Remigiusz Ładowski (Cracow 1780), is a natural-physiographical dictionary in Polish, in alphabetic order, in which curative raw materials of vegetable, animal and mineral origin as well as precious stones have been discussed in brief between the other entries.

These works were and still are valuable source documents which not only identify the curative raw materials of the 18th century, but also present a reflection of their usefulness at that time.